

BRITT HULTÉN

FÖRÄNDR VERKLIGHETEN!

Drömmen om det stora sociala Reportaget som väcker makt och människor, förändrar verklighet och får betydelse för dem det skildrar – den drömmen finns hos de flesta journalister. Den väcks till liv, förändras, allt efter tidens föreställningar och förväntningar. Dess möjligheter (eller brist på möjligheter) finns i tiden, i mediernas krav, mönster, villkor och ekonomiska ramar. Även reportagets form och innehåll hänger ihop med modevägar och mediernas organisation och ekonomi. Journalisten är en del av det, men kan också utnyttja tidsanda och medievillkor och hitta former för att bryta igenom tidens föreställningar och normer. På seminariet i Södertälje var det främst fyra starka och egenständiga kvinnliga journalister som representerade det sociala reportaget tvärs genom tiderna: Wendela Hebbe, Ester Blenda Nordström, Kaj Andersson och Majgull Axelsson. Jag ska här skissera en del av bakgrunden för det sociala reportaget.

ETT BRA REPORTAGE BERÖR

Vad kännetecknar ett bra socialt reportage? Det är att jag som läsare blir berörd av det som skildras. Det är att det finns en röst i texten som talar till läsaren och som låter trovärdig och angelägen. Det är att det finns en text under texten som ger nyanser och komplexitet, men ändå inte bryter av mot huvudtema och budskap. Det bra sociala reportaget förmår lyfta sig från den endimensionella skildringen av människor, frigöra sig från schabloner och vara kontroversiellt genom att synliggöra det problematiska och icke förväntade. Den vanligaste fällan är den endimensionella skildringen som reducerar människor till schabloner. Den gör de drabbade till hjälplösa offer och får dem att likna varandra oavsett tid och omständigheter. En annan mycket tydlig fälla är att journalisten är en tillfällig turist och detta socialt exotiska berättarperspektiv uppifrån förmedlas till lika sinnade. Det finns ett välmenande överklassperspektiv som inte heller socialt medvetna journalister lyckas undvika. Journalisterna representerar ofta en medelklass vars erfarenheter är helt andra än dem man skildrar. De som lyckas ta sig ur detta perspektiv gör det dels genom insikt om sin egen roll dels genom förmåga till inlevelse med dem de skildrar.

DICKENS OCH ZOLA

Utgångspunkterna för genren finns i realismens och naturalismens teorier för verklighetsgestaltning i såväl engelskt som franskt 1800-tal, hos författare som Charles Dickens och Émile Zola. Det är värt att komma ihåg hur det ser ut i Frankrike och övriga Europa på 1850-talet. Det är ett Europa i förändring och i klassomvandling, med starka motsättningar. 1848 års revolutioner har just svept fram. Flera länder inför folkskolor. Den fria pressen föds och utvecklas decennierna före 1850 och den ökade läskun-

nigheten hänger ihop med det. Upplagorna är inte stora, men här erbjuds nya möjligheter för dem som skriver. Gränserna mellan författare-journalister-skrivbenter är inte tydliga.

ÉMILE ZOLA OCH JOURNALISTROLLEN

För Émile Zola var fiktionen otillräcklig för att skildra verkligheten och gränsen mellan författarroll och journalistroll var flytande. Han går in och ut i rollerna. Det naturalistiska programmets krav på att skildra människors villkor, inventera nöden och utsattheten, skärpa kraven på dokumentation och analys är den berättarideologiska grunden för honom. Émile Zola kommer att fungera som ideal och utgångspunkt för författare och journalister under andra hälften av 1800-talet och långt in på 1900-talet. Ett favoritmotiv för tidens karikatyrtecknare var Zola med anteckningsboken i högsta hugg på väg att känna, lukta, iakttä och notera. Zola såg släktskapet mellan den naturalistiske författaren och journalisten och han använde journalistiska arbetsmetoder; iakttagande och faktainsamling var grundläggande arbetsmoment. Zola får alltså betydelse inom journalistiken för utveck-

BRITT HULTÉN

är docent och prefekt vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation vid Stockholms Universitet (JMK) och har bl a skrivit boken Förändra verkligheten. Det sociala reportaget från Zola till Zaremba. Britt Hultén ledde seminariet den 8 september och bidrar här med en generaliserande artikel på temat.

lingen av såväl innehåll som arbetssätt. I USA finns förbindelselänkar till de så kallade *Muckrakers* som bokstavligt talat ville gräva sig in i verkligheten och ta reda på hur den såg ut. I Europa är arvet från Zola direkt och tydligt. För tjecken Egon Erwin Kisch – Europas rasande reporter under det tidiga 1900-talet – var Zola en uttalad förebild.

JACK LONDON SOM FÖREBILD

Sommaren 1902 for Jack London till London, klädde ut sig till trashank (med ett guldmünt insytt i fickan) och flyttade in i East End, slumdistriktet. Han kunde på det sättet både iakttä och delta. I reportageboken *Avgrundens folk* (1910) gestaltar han det han sett, hört och lärt. Han blandar statistik, iakttagelser, känslor och reflexioner. Han är skakad över mötet med människor som brutits ner och som blivit apatiska av sin totala nöd. Han låter läsarna följa med till de evighetslånga matköerna, till lusiga härbärgen. *Avgrundens folk* är fortfarande en förebild för de flesta journalister som arbetar med sociala reportage, även om de inte alltid är medvetna om det.

SVENSKA FÖREGÅNGARE:

I Sverige skrivs det första sociala reportaget av Wendela Hebbe i Aftonbladet januari 1846. Hon var både författare och journalist och hennes reportage i Aftonbladet är föregångare för vår tids sociala kampanjjournalistik.

Det finns också ett samband mellan naturalismen och det sociala reportagets utveckling här i Sverige. Jag ska ta två exempel: Isidor Kjellberg och Ester Blenda Nordström.

Isidor Kjellberg tillbringade flera journalistår i USA och i *Göteborgsposten* publicerade han starkt engagerade brev inte minst om de svartas situation. 1872 kom han hem till Sverige och startade *Östgöten*. Hans sociala intresse slår också igenom i journalistiken i *Östgöten*. Inte minst i en serie arbetsplatsreportage från Norrköpings fabriker under 1873.

Ester Blenda Nordström klädde ut sig till piga och tog jobb på en sörmländsk gård. Det skildrar hon i en reportageserie i *Svenska Dagbladet* 1914 och samma år ges reportagen ut i boken *En piga bland pigor*. Ester Blenda Nordström hör tydligt hemma i traditionen från Émile Zola och hon är samtida med Egon Erwin Kisch som dock publicerar sina reportage-

böcker flera år senare. Ester Blenda Nordström beskriver med exakta detaljer hur drängar och pigor har det: det dagliga arbetet, särskilt i hushållet och i ladugården, men också lördagsglädjen. Hon fungerar nästan som en inventerande museitjänsteman. Realismen, detaljrikedomen, sättet att skildra människor knyter alltså an till den naturalistiska traditionen, samtidigt som det i texterna finns ett oefterhärmligt tonfall och en teknik som är Ester Blenda Nordströms egen.

"MEN REBELLERNA KOMMA"

Förbindelser mellan Zola och svenskt trettio-tal går via Egon Erwin Kisch. När författaren och journalisten Josef Kjellgren recenserar Kischs reportagebok *Paradisets Amerika* i tidskriften *Fönstret* (1930: 27) visar det en anda och en stämning bland dem som söker nya former för verklighetsskildring. Här finns en plädering för den nya tidens journalistik.

"Men rebellerna komma. Litterära outsiders. Journalisterna, arbetarkorrespondenterna (se Pravda, se den tyska kommunistiska pressen, se vår egen Stormklocka), fabriksrapportören, volontären – notisförfattaren, eldsvådeskribenten, mordmålsreferenten, och till slut storfågaren på det internationella området. Egon Erwin Kisch..."

Nyhetsjournalistiken tar plats på 20-talets mediescen. Nyheterna både krymper och vidgar världen. Rapporten i form av reseskildringar är ett påtagligt inslag i 20- och 30-talets journalistiska värld. Det är som om författare och journalister måste passa på att ta för sig när olika delar av världen blev möjliga att nå efter kriget. Reseskildringarna är sällan turistiska naturskildringar utan de utmärks av sociala perspektiv och är tydligt verklighetsförankrade. Skribenterna rör sig lika väl här hemma som ute i världen. Lusten att upptäcka är det som förenar. En uppräknings av några viktiga reportageböcker visar tendensen: Ivar Lo Johanssons *Vagabondliv i Frankrike* (1927), *Kolet i våld* (1928), *Nederstigen till dödsriket* (1929), *Mina städers ansikte* (1930); Sven Barthel, journalist och författare, gav ut *Sill och fisk* (1929) – en reportagebok om bohusfiskarnas liv och villkor, *Atlant* (1931), en skildring från Färöarna, *På väg till Colon* (1932), *Loggbok* (1934), *Kust och ö* (1935) och *Slagruta* (1937).

Ludvig Nordströms *Fyrskippet* (1922), och *Stor-Norrland* (1927), var kulturella och ekonomiska reportage. *Bondenöden* (1933), var en rundreseskildring som inte väckte lika mycket uppmärksamhet som hans *Lortsverige* (1938). Maj Hirdmans *Resa till Amerika* (1926), var typisk för den sociala reseskildringen som med engagemang och patos fångade verkligheten. Ragnar Holmströms *Barn, mödrar och manfolk* (1928), rörde sig i hemmaverkligheten i Stockholm. Josef Kjellgrens reportageböcker är representativa för tidens sociala reseskildringar: *På snålskjuts genom Europa* (1928), *Spansk Odysseé* (1932), *Themsens flyter förbi* (1937).

SÅ BLEV DET 1968...

Kårhusockupationer, Vietnamdemonstrationer. Det sena 60-talet och första hälften av 70-talet med dess politiska radikalism är välkänd och numer i det närmaste mytisk. För det sociala reportaget har det här samhällsklimatet stor betydelse. Visst finns det sociala reportaget även under 40-, 50- och 60-talen som Ivar Lo-Johanssons reportageserie *Ålderdomssverige* i VI 1949 eller Barbro Alvingss reportageserie *Norrlandsresan* i Dagens Nyheter 1951, men från slutet av 60-talet och några år framåt står det tydligare i fokus. Det får ökad prestige och betraktas åter som alternativ till fiktionen för att gestalta verkligheten. Författare blir journalister, journalister blir författare och en rad reportage och rapportböcker med socialt innehåll ges ut. Rapporttekniken som arbetsmetod är en tydlig del av tidens ideal.

En lista över rapportböcker och reportageböcker från slutet av 60-talet och början av 70-talet säger mycket om intresseriktningen: Sara Lidmans *Gruva* (1968), PO Enquistss *Legionärerna* (1968), Carin Mannheimers *Rapport om kvinnor* (1969), Sture Källbergs *Rapport från en medelsvensk* (1969), Olle Bengtzons *Rapport från Tensta* (1970), Maja Ekelöfs *Rapport från en skurhink* (1970), Anna Lisa Bäckmans *Svart* (1971), Folke Isakssons *Nere på verkstadsgolvet* (1971), Raimond Bengtssons *Jag en jobbare* (1971), Göran Palms *Ett år på LM* (1972), Arvid Rundbergs *En svensk arbetares memoarer* (1973), Barbro Jöbergers *Öppet brev från omsorgsvärlden* (1975), Rune Johanssons *Rivalla kåkar* (1976), och Erik Johanssons *Fabriksmänniskan* (1976).

DET SOCIALA REPORTAGET

DE KVINNLIGA JOURNALISTERNA

Intresset för rapport- och reportageböcker delar tiden med 30-talet men en avgörande skillnad är de kvinnliga skribenternas roll. Kvinnors roll i det offentliga samtalet har radikalt förändrats.

Den politiskt radikala tidsandan verkar i hög grad frigörande på kvinnliga journalisters skrivande. Traditionella kvinnoområden inom den sociala sfären får hög status. Problemen kan delvis definieras av kvinnor. I det tidiga 30-talets sociala journalistik om kvinnor och av kvinnor fanns ett tydligt kvinnligt uppdrag där vård, omsorg, folkupplysning och kvinnoroller stod i fokus. Nu förnyas och problematiseras detta och återfinns i så olika tidningar som Dagens Nyheter, Året Runt och Vecko-Journalen – även om sätten att tolka och gestalta detta är olika beroende på dessa mediers olika villkor, läsarsyn och klassstillhörighet. Det sker på samma gång som antalet kvinnliga journalister ökar markant i dagspressen.

VAD ÄR ETT SOCIALT REPORTAGE?

Vad är ett socialt reportage? Jag har valt att inte vara snäv i definitionen. Genren reportage förändras från tid till tid, men gemensamt är att reportern varit på plats och i någon form också gjort det synligt i texten. Berättartekniken kan skifta från essayistiska texter som på 30-talet och 90-talet, till renodlad rapportteknik som på 70-talet personerna framträder i obruten form och där reportern är helt frånvarande i den synliga texten. Den vanligaste formen genom decennierna är en blandning av miljöbeskrivning, scenisk framställning, direkta anföringar och i någon mån också en reporter som reflekterar och värderar. Reportern som handgriplig följeslagare och guide i nödens miljöer är ett klassiskt mönster.

Att definiera vad som är "det sociala" är besvärligare. Hur människor lever och hur deras liv förhåller sig till samhälle och offentlighet är själva basen och självklart innebär det att ett socialt reportage inte bara handlar om nöd utan också om det "normala" och om det goda livet. Det finns ett grundmönster för det sociala reportaget men vi kan se att det inte är entydigt utan bryts, förnyas och får flera former. När journalisterna förmår bryta den traditionella formen lyckas de också på ett bättre sätt gestalta människors liv och beröra sina läsare.

90-TALET OCH REPORTAGET

Hur hanterade medierna och journalisterna 90-talets lågkonjunktur? Hur beskrevs de som drabbades av arbetslöshet, av hemlöshet, indragna bidrag, osv. Jan Josefsson skrädde inte orden när han under rubriken "Ynkryggar förklädda till journalister" talade om journalisternas feghet, underdånighet och bekväma inställsamhet.

"Samtidigt som uteliggarnas bedrövlige situation skildras genom stadsmissionens annonser i tidningarna har huvuddelen av journalisterna suttit i värmen på redaktionerna eller på presskonferenser och förmedlat gallimatias från maktens män. Vi består numera av en yrkeskår av ynkryggar förklädda till journalister med hög status och väl ansedda. Vi borde vara illa sedda, avskydda som pesten för att vi gör vårt jobb av dem som vi är satta att bevaka." (Journalisten 1993:5)

ÄR DET SANT?

Har 90-talets sociala reportage förmått skaka om makt och människor? Har Jan Josefsson rätt när han talar om en "yrkeskår av ynkryggar"? Med sitt inlägg visar Josefsson att han är en av dem som dröm-

mer om och tror på det sociala reportage som påverkar samhället, och är besviken över att det inte sker. Visst finns det sociala reportaget på 90-talet, men det är som om det försvann i det stora media-bruset, som om det inte förmår att tillräckligt djärvt och engagerat gestalta verkligheten så att det syns och får betydelse. Behöver reportaget numer sändas via TV-mediet för att höras?

SVÅRT FÅ UTRYMME

Majgull Axelsson är bland dem som har visat att det inte är så och att det omsorgsfulla engagerade sociala reportaget fortfarande berör och fortfarande förmår att bilda opinion, engagera människor och kanske till och med förändra den. Men det exemplet visar också att det sociala reportaget har svårt att få utrymme i dagsjournalistiken. Men framförallt att det i 90-talets samhälle finns ett fokus på marknaden och dess krafter, på det kommersiella samhället som gör att det sociala reportaget kommit i skymundan. Det är dags att återupprätta det och det starka och engagerade intresset på seminariet i Södertälje visar att något är på väg att hända.

Britt Hultén

BLOMBÅRD I WENDELAS SALONG

En av föreningens verkliga entusiaster, Inga Lindblad, har egenhändigt målat en bård av linneor, som skall löpa runt hela stora salen i bottenvåningen av Wendela Hebbes hus. En personlig hyllning till småländskan Wendela Hebbe – linnean är som bekant Smålands landskapsblomma. Den förekom i rikligt mått också vid Snäckviken på Wendelas tid. Inga Lindblad var ledamot av den första styrelsen i Wendelas Vänner 1983. Här till höger ses hon vid sitt verk.

